

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ОЦІНЦІ В. ЛИПІНСЬКОГО ТА СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті досліджуються погляди В. Липинського на релігію як на консолідуючий чинник українського суспільства та розвиток цієї проблеми у сучасних дослідженнях.

The views of V. Lypynsky on the religion as the integrative factor of the Ukrainian society are investigated in the article as so as the development of this problem in modern researches.

Як відомо, релігійна ідеологія здатна суттєво змінювати розвиток суспільства, визначати напрями його еволюції на майбутнє. На різних етапах свого розвитку світові релігії так чи інакше реагували на проблеми своїх етносів, на процеси національного відродження, міжетнічні конфлікти. В окремих народів християнство, по суті, відіграє роль етноконсолідуючого чинника і в якості культурного продукту приймає національне забарвлення і працює на національну ідею [1, с. 49]. Тому таким важливим є дослідження релігійного чинника інтеграції українського суспільства. Ця потреба також значною мірою зумовлена сучасною ситуацією, практичними намаганнями різних конфесій, окремих гілок Православної Церкви відігравати керівну роль у суспільному житті України, впливати на формування її міжнародного статусу.

Дослідження релігійного чинника інтеграції українського суспільства має вже доволі довгу традицію. Свого часу йому відводили належне місце у своїй творчості як церковні, так і світські історики – І. Огієнко, Атанасій Великий, А. Шептицький, М. Чубатий, М. Грушевський, І. Власовський, Д. Донцов та ін.

Історики, соціологи, філософи по-різному оцінюють роль християнства і релігійного чинника в українському націоналізмі. Так, відомий церковний історик Атанасій Великий зазначав, що "релігія і Церква – головні рушії української історії. Саме тут зустрічаються сутність релігії та дія Церкви з сутністю українського історичного процесу, зливаючись в одну цільність: релігія освідомила в українському народі однойменне поняття добра, а Церква дбала про його повну реалізацію в житті одиниць і всієї української громади". Дослідник визначає 4 елементи українського християнства, що сприяють українському визвольному рухові: а) релігійність українського народу; б) тисячолітній реалітет християнської України, який визначає визвольну дію, що не може абстрагуватися від християнського світогляду; в) український народ створив самобутню церковну форму, що канонічно і обрядово відрізняється від інших конфесій і протистоїть усім способам її знівельовати; г) українська церковна проблема /католицизм – православ'я/ є внутрішньо українською, тому будь-які спроби її розв'язання ззовні несумісні з українським визвольним процесом" [9, с. 14–15].

Важливим чинником національно-консолідуючих процесів вважав релігію в Україні М. Чубатий, особливо підкреслюючи роль церкви в державотворенні середньовічних часів: "По упадку самостійної державної організації українців в половині XIV ст. християнська церква заступила українському народові колишню державну владу та стала одинокою установою, репрезентуючи цілий нарід" [16, с. 2]. На особливій ролі в історії українського народу і своєрідності українського православ'я наголошували церковні історики Іван Огієнко та Іван Власовський, хоча їхні праці вирізнялися яскраво вираженим конфесійним спрямуванням [7; 2].

Значне місце релігійним процесам в контексті загальноукраїнської історії відводить М. Грушевський – він присвятив їм близько п'ятої частини своєї фундаментальної одинадцятитомної праці – "Історії України-Руси", а також окремі спеціальні праці – "З історії релігійної думки на Україні" і "Культурно-національний рух на Україні

в XVI–XVII ст." [3]. Основну увагу автор відводить з'ясуванню релігії як суспільного і духовного феномену, її ролі в розвитку етносу та цивілізації взагалі, а особливо – на значенні церкви в національному житті України як організуючої і консолідуючої сили. До аналізу цих питань М. Грушевський підходить переважно з боку культуротворчого та політичного впливу церкви та її інституцій на хід історичного розвитку. Пріоритетним для нього у хронологічному зрізі є XVI–XVII ст., як визначальний злам в українській історії – перехід від польсько-литовської доби до козацької, який супроводжувався культурно-національним і релігійним відродженням.

Особливий погляд на роль церкви в історії України належить В'ячеславу Липинському. У своєму політологічному есе "Релігія і церква в історії України" учений, аналізуючи становище церкви у суспільно-політичному житті України та її вплив на формування соціально-культурної традиції України, постійно наголошує, що розташування України на межі двох світів не тільки призвело до постійних внутрішніх конфліктів, але й стало передумовою месійного покликання України в європейській цивілізації. Суть цієї ідеї українського християнського месіанізму, яка постійно проглядається у творі Липинського, полягає у вищому покликанні України, яка "згуртує сили до творення Української Держави заради "світової місії" і як засіб досягнення цього – "змагання до єдності між Сходом і Заходом, зокрема в сфері релігійній: змагання до єдності церков", тобто змагання українців-католиків і українців-православних, що тримаються своєї церкви і своєї традиційної культури.

Аналізуючи роль релігійного чинника з точки зору ставлення до нього політиків, В. Липинський вирізняє декілька їх груп. Перші "намагаються зробити з релігії послухне знаряддя в своїх руках. Вони не признають, – продовжує автор, – поруч своєї влади світської, такої влади духовної, яка би не підлягала вповні владі світській і яка би своїм авторитетом духовним владу світську обмежувала і контролювала" [5, с. 14]. Такий приклад продемонструвала влада більшовиків. Водночас, існує протилежний погляд політиків на роль релігії, які зовсім відкидають потребу в ній: "вони вважають, що для діл світських, державних, релігія зовсім не потрібна; що в громадському житті можна зовсім добре обійтись без церкви і без Бога, і що релігія це, мовляв, "справа приватна", справа совісті кожного громадянина, до якої державі нема ніякого діла.... Тому такі політики звичайно бувають вільнодумцями, індивідуалістами, республіканцями і демократами" [5, с. 16]. Є, нарешті, як стверджує В. Липинський, "політики, які вважають, що влада світська, влада політична мусить бути в руках людей світських, посідаючи необхідну для влади силу матеріальну; але щоб виконувати добре своє організаційне, державне завдання вона мусить слухати наказів релігії, визнавати авторитет влади і сили духовної і цей авторитет всіма силами піддержувати" [5, с. 18–19]. Розмежовуючи два типи влади – владу державну (політичну) і духовну (релігійну), В. Липинський дає "рецепт" оптимальних взаємовідносин церкви і держави: "обмеження та контроль владою духовною діл влади світської з погляду однакової для всіх (і для тих, хто править, і для тих,

ким правлять) громадської моралі при взаємнім визнанню і піддержуванню авторитету цих двох влад – ось основи взаємовідносин релігії й політики, церкви і держави, громадянства і влади, культури і сили..." [5, с. 22].

Характеризуючи природу релігії, її морально-психологічну сутність, яка може дати могутні посилення для розвитку і консолідації нації, учений зосереджується на почутті релігійного містицизму. Саме це почуття, стверджує М. Липинський, "дає людині найбільше захоплення до акції енергійної, сталої, непохитної, з вірою, що союз з цими силами, сильнішими від сил людини, дасть їй в кінці кінців перемогу. Оце містичне почуття примушує людину віддавати все напруження свого розуму, всю дисципліну й послух своєї волі, все своє завзяття справі милій тим Вищим силам, в які людина вірить – справі, яка стає ціллю і провідником усіх думок і діл даної людини" [5, с. 28].

З погляду римо-католика, як особи, нейтральної до традиційних українських конфесій, В. Липинський намагається вирішити проблему співіснування різних віровізнань в одній державі. Зокрема, вчений застерігає політичну владу від втручання у справи церковні і спрямовує її на оборону "мечем українського авторитету" всіх християнських церков України. На його думку, українська державна влада "мусить дбати про однаковий авторитет, однаково духовну та організаційну незалежність і однакове політичне становище всіх церков в Україні". Тільки "федерація" традиційних для України конфесій створить ту церкву, що "нашу боротьбу за Україну введе з її дотеперішньої безперспективної егоїстично-матеріалістичної темряви і дасть їй вищу, ідеалістичну, законом Бога значену печать: що нашу дотеперішню гризню за викинуті на наш колоніальний смітник недогризені кости перетворить у боротьбу за світове місце України, за ту нашу світову місію історичну, яку нам серед інших націй і держав дав до виконання Великий Бог на Ним сотвореній землі" [5, с. 25–26].

Проблема ролі релігійного чинника в консолідації українського суспільства неодноразово поставала в полі зору і сучасних дослідників, що виявлялося на різних рівнях – в з'ясуванні сутності релігійного феномену, значенні церкви в етногенезі, в процесах націєтворення, у визначенні місця і ролі різних конфесій у суспільному і духовному житті, взаємозв'язках церкви і політики і т.ін. При цьому деякі з цих питань розглядалися вченими далеко неодноразово. Хоча більшість визнає церкву важливим чинником національно-консолідуючих процесів, деякі вважають, що релігія є атрибутом історичної спільності людей, який, однак, не відіграє вирішальної ролі (Ю.В. Бромлей, Б.І. Яськів, О.В. Шуба). Зокрема, О.В. Шуба зауважує, що "релігія може входити до складу етнічних елементів, але не в якості головного, вирішального, як це зображується в богослов'ї. Вона не є тим атрибутом, за допомогою якого можна було б всебічно охарактеризувати націю як цілісне соціальне утворення" [9, с. 17]. Така полярність поглядів серед дослідників свідчить, як вважають, про "незаперечну взаємоперехресненість і взаємовизначеність релігійної та національної сфер в їх багатоманітних проявах і наслідках" [9, с. 18].

Серед новітніх, найбільш концептуально вагомих робіт з визначеної проблеми слід відзначити праці М. Розумного, М. Мариновича, А. Річинського, а також публікації Є. Сверстюка [10; 6; 11]. Важливим внеском у вивчення питання стали наукові збірники, присвячені дослідженню ролі християнства в процесах націєтворення [14; 15]. На думку авторів дослідження "Християнство і національна ідея" О. Реснта і О. Лисенка, "християнство як форма світосприймання і спосіб дії виробило універсальну морально-етичну "матрицю", здатну формувати суспільні відносини соціуму і навіть бути їх

соціально-політичною домінантою (згадаймо хоча би європейське середньовіччя)" [9, с. 8–9].

Як вважають сучасні дослідники, релігійний світогляд і практика активно впливають на соціально-економічні, етнічні, політичні, культурні процеси, причому не лише опосередковано, а й безпосередньо, через носіїв християнської ідеї – віруючих, духовенство. "Важливою для стану етнорелігійної ідентифікації народу, – стверджує, зокрема, Л. Філіпович, – є проблема того, в яких формах сам народ усвідомлює зв'язок між собою і своєю релігією..." [13, с. 19].

На думку більшості сучасних вчених, особлива роль і місце в суспільно-політичному і національно-культурному житті України, а, відповідно, і у формуванні національно-культурної ідентичності українського народу, належить Православній Церкві. Передусім, з огляду на те, що православ'я є однією з традиційних релігій українців. По-друге, "православний чинник" використовувався практично в усіх відомих нам з історії спробах утворення або відновлення української державності. Так, на думку В.І. Ульяновського, "православ'я як осереддя нації й стабілізуюча сила національної ідеї є одним із циклічно виникаючих гасел церковної та громадянської історії України" [12, с. 11]. Здатність українського православ'я бути чинником інтеграції суспільного та державного життя зумовлена, як вважають, також певними рисами православної ідеології та особливостями суспільного функціонування її структур у вітчизняній історії.

В останні роки вітчизняні релігієзнавці [8; 17] активно обговорюють роль Української Греко-Католицької Церкви в українському етногенезі. З одного боку, науковці підкреслюють, що в лоні УГКЦ українці консолідувалися і збереглися як нація між росіянами – православними та поляками – римо-католиками. З іншого боку, наголошується на потенційній екуменічній місії українців-греко-католиків. Зокрема, І. Паславський вважає, що "месіанська ідея" української церкви – "синтез греко-візантійської культурної спадщини з духовними цінностями західно-європейського світу є законодавчим проявом українського національного духу" [8, с. 37]. Тим самим, представники цього напрямку ретранслюють на базі Української Греко-Католицької Церкви ідею християнського месіанізму В. Липинського.

В контексті сучасних наукових доробок з окресленої проблеми важливими є також сучасні дослідження, виконані на зрізі політології і релігієзнавства. Зокрема, автори колективної праці "Релігія і політика в сучасній Україні" (Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І.), досліджуючи взаємозв'язок політики і релігії в Україні на сучасному етапі, механізм цієї взаємодії, її умови, форми і наслідки для української державності, також характеризують місце релігійного компоненту у сфері мотивації політичної діяльності, прояви інтегративної здатності релігії та її етико-гуманізуючі впливи на суб'єктів політичної дії. Відзначаючи, що на сучасному етапі розвитку політичної ситуації в Україні виявилися численні зв'язки між політикою і релігією, інтенсивність і глибина яких залежать від соціальних умов нашої країни, а також особливостей релігії, найбільш поширеної і впливової у державі, дослідники, зокрема, дійшли висновку, що "релігія в сучасному українському суспільстві впливає на мету політичної діяльності віруючих, на її мотивацію, вибір шляхів і засобів досягнення політичних рішень; на ставлення до громадянського обов'язку, на політичну соціалізацію особи, на залучення тією чи іншою мірою особи до політичного життя, на вироблення чіткого, свідомого ставлення до явищ політичного життя та інституцій, до політичної, зокрема, правлячої еліти, до держави як інструменту управління суспільством та органу залагодження соціальних негараздів"; "За наявності комплексу соціальних умов, які ще не повністю сформу-

валися в Україні (народоправство, висока політична культура, сталість традицій), релігія створює внутрішньомотиваційне ядро для підвищеної політичної активності" [4, с. 14–15]. Автори монографії розглядають також церкву як орієнтуючий і настановчий орган соціальної дії релігійної частини населення.

Вищенаведене засвідчує актуальність поглядів В. Липинського на роль релігійного фактора в українській історії, які знайшли свій різнобічний подальший розвиток у сучасних дослідженнях.

1. Братасюк М. Християнство як етноконсолідуєчий чинник // Християнство і національна ідея: Науковий збірник. – К.; Тернопіль; Краків, 1999. 2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Нью-Йорк, 1990. – Т. 1–4. 3. Грушевський М.С. Духовна Україна (Збірка творів) / Упорядкування та додатки Ігоря Гирича, Оксани Дзюби, Василя Ульяновського. – К., 1994. 4. Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., 2000. – С. 14–15.

5. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – К., 1993. 6. Маринювич М. Українська ідея і християнство або Коли гарцюють кольорові коні прлкаліпсису. – Київ, 2003. 7. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. – К., 1993. – Т. 1–2. 8. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви. – Львів, 1994. 9. Реєнт О., Лисенко О. Християнство і національна ідея. – К., 1997. 10. Розумний С. Українська ідея на тлі цивілізації. – К., 2001. 11. Сверстюк Є. На святі надії. – К., 1999. 12. Ульяновський В. Минуле України через призму історії Православної Церкви // Київська старовина. – 2003. – № 5. 13. Філіпович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. – К., 2000. 14. Християнство і національна ідея: Науковий збірник. – Краків; Тернопіль; К., 1999. 15. Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти): Науковий збірник. – К., 2001. 16. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. – Рим; Нью-Йорк, 1965. – Т. 1. 17. Шевців І. Високе посланництво // Збірник. Статті, доповіді, промови. – Сідней; Львів, 1996. – С. 47–48.

Надійшла до редколегії 16.08.07

Л. Кирик

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ІСТОРИЧНО-ПОЛІТОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

На основі аналізу історико-політологічних праць В'ячеслава Липинського розглядається еволюція його поглядів на проблему українського державотворення.

On the basis of historical and politological works of Vjacheslav Lipyn'sky the evolution of his point of view concerning Ukrainian state building issue is being considered.

Дослідження концепції українського державотворення в історично-політологічній спадщині В. Липинського має актуальне значення і сьогодні. Ставши на шлях розбудови української держави, ми повинні добре вивчити гіркий досвід попередніх поколінь задля того, щоб не зробити схожих помилок. Неоціненну послугу в цьому нам і роблять історичні праці В. Липинського.

Дослідженню концепції українського державотворення в науковому доробку В. Липинського присвячені праці С. Гелея, В. Смолія, Т.Осташко, В.Масненка, О. Проценка, В. Рички, Я. Пеленського В. Чепинога та ін.

Представник консервативного напрямку в українській соціально-політичній думці, історик, політолог, соціолог, дипломат, В. Липинський є одним з тих мислителів першої третини ХХ століття, ідеї і висновки якого є співзвучними нашому часу.

Творення національної української державності було змістом його життя та найвищою політичною цінністю. Він жив у той час, коли ідея національної державності була на периферії політичних інтересів української інтелігенції. Вихована на марксистських ідеях, сприйнявши народницьку та просвітницьку ідеології, українська інтелігенція бачила в державі насамперед "апарат насилля", головною функцією якого було пригнічення народних мас. Коли усі були федералістами та соціалістами, Липинський виступав як самостійник та монархіст. Тоді як "прогресисти" висловлювались за демократію та республіку, він оживлює такі поняття, як лицарська честь і гідність, коли в усіх на слуху були доцільність і утилітаризм, коли скрізь точились розмови про свободу і рівність, він отстоював ієрархічну структуру суспільства [13, с. 55].

В центрі досліджень Липинського, як історика, стояла козацька революція середини XVII століття.

У 1912 році в Києві за редакцією В. Липинського вийшов збірник наукових праць, зокрема таких, як "Назва Русь і Україна і їх історичне значення", "Відгомін минулого", "Недоспівана пісня", "Документи Руїни", "Богдановим шляхом", "Промова Самійла Зорки на похороні Богдана Хмельницького, згідно з Літописом Величка", "Станіслав-Михайло Кричевський: участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького", "Два моменти з історії пореволюційної України". Саме в цих працях, а також в неопублікованому

трактаті "Меморіал до Українського Комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі" [див. 7, с. 82–92] В. Липинський сформулював власну концепцію самостійної української держави [4, с. 34].

У історичній концепції вченого, українська держава доби Хмельницького посідала домінуюче місце. Заслуга В. Липинського полягає в тому, що він виробив свою власну оригінальну, хоч і не для всіх переконливу позицію.

Слід зазначити, що В. Липинський був досить виразним прихильником так званої "теорії завоювання". В найбільш узагальненій формі ця теорія знайшла вираз у такій думці вченого: "Завоювання лежить в основі всякої держави". Таке завоювання може бути як зовнішнім, так і внутрішнім. Але воно обов'язково завершує політичну боротьбу за владу, від нього починається всяка нова держава, збудована на руїнах старої держави. Хоча досить часто влада намагається різними способами замаскувати факт здійсненого завоювання. Відповідно до форми завоювання (хто і як завойовує і від того, серед якого громадянства це відбулося) впливає і форма держави [7, с. 154].

При цьому дослідник особливо наголошує, що завоювання, навіть внутрішнє, завжди має збройний характер. Так і Великий Богдан припинив "залізною рукою" всі види анархії: селянські бунти, взаємну боротьбу польських і українських демократів і "в завойованій в той спосіб зверху Україні він установив українську монархічну владу Гетьманську, оперту на козацько-шляхецьким лицарсько-хліборобським класі". І, нарешті, завдяки "класократичному завоюванню України, Богдан Хмельницький став творцем нової Української Нації" [7, с. 154–155].

Для Липинського, держава доби Хмельницького була своєрідним ідеалом, що дала поштовх до розвитку власного бачення державотворчого процесу. У ранніх працях вченого акцентується увага на таких складових державотворення, як розгляд еволюції української політичної думки, особливо визрівання ідеї створення незалежної держави, державницьке функціональне призначення шляхти, значення договорів (Зборівського, Переяславського, Гадяцького) у державному виокремленні України.

Розвиток тогочасної української політичної думки Липинський уявляв як поетапне наближення провідної